

Datum: 01 september 2023

Door: Saskia van Stein, algemeen en artistieke Directeur International Architectuur Biënnale Rotterdam (IABR).

Gespreksnotitie ter voorbereiding Rondetafelgesprek over architectuurbeleid 6 september 2023 Vaste commissie Binnenlandse zaken Tweede Kamer der Staten-Generaal, naar aanleiding van de vragen:

Welke lessen kunnen we trekken uit de rijke Nederlandse volkshuisvestelijke traditie?

De Woningwet, de wederopbouw en de nota's ruimtelijke ordening gaven (bestuurlijk) richting aan een volkshuisvesting van hoge kwaliteit. Een sterke en goed geïnformeerde overheid die (ideologische) sturing gaf aan maatschappelijk relevante thema's en urgente (ruimtelijke) opgaven. Architecten, stedenbouwers en landschapsarchitecten voelden zich schatplichtig aan deze sociaalmaatschappelijke visies. Vanuit die betrokkenheid werd de volkshuisvesting door ontwerpers gematerialiseerd, zij zetten de beschikbare financiële en materiële middelen slim in en droegen zorg voor de stedelijke inbedding van architectuur in de openbare ruimte. Zo gaven ontwerpers mede en integraal vorm aan het 'samen' in de samenleving.

Vanaf de naoorlogse periode kreeg de (ruimtelijke) kwaliteit van onze gebouwde omgeving nationaal veel aandacht, en er werd ook in lokale context vorm en (culturele) inhoud aan gegeven. Met de eerste nota Ruimte voor Architectuur (1991) worden de praktische en de culturele kant van de architectuur samengebracht door zowel de ministeries van VROM (Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer) en WVC (Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur). Hierdoor ontstaat in Nederland een levendig architectuurklimaat; met ruimte voor ontwerpers, onderzoek naar nieuwe ideeën en experimenten in de praktijk en aandacht voor kwaliteit van leefomgeving voor iedereen. Het beleid richt zich ook op de betrokkenheid van de markt bij publieke projecten, waardoor er ook economisch draagvlak ontstaat. Deze waardevolle infrastructuur, waarin architectuurcultuur en markt elkaar vinden in een gezamenlijke bouwketen, brokkelt echter af als de politieke interesse in het architectuurbeleid verdwijnt. De Europese aanbestedingsrichtlijnen van 2008 kenmerken zich door een strenge en behoudende benadering, waardoor vooral jonge architecten minder kansen krijgen. De opheffing van het ministerie van VROM in 2010, de hervorming van de cultuurnotasystematiek vanaf 2005, en de daaropvolgende substantiële bezuinigingen door Halbe Zijlstra (staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in het kabinet Rutte II 2010-2012) zijn hier debet aan. Vanaf 2014 zorgt het beleid van Stef Blok (minister van wonen in Rutte II), ervoor dat de aandacht voor sociale woningbouw verschuift naar sturing door de vastgoedmarkt. De Nederlandse architectuur en haar woningvoorraad werd een export- en investeringsproduct, een commodity. De coöperaties worden door de verhuurdersheffing vleugellam gemaakt. De bestuurlijke decentralisatie kent een democratiserende (en bezuinigings-) ambitie, maar stelt ook eisen aan bestuurlijke lagen, gemeentes, provincies, om sturing te geven aan opgaves waarvoor zij niet altijd de expertise in huis hebben.

Deze ontwikkelingen zorgen in de architectuurwereld voor een zeer gemotiveerd en kundig, maar sterk uitgedund en gefragmenteerd landschap van architecten, architectuurinstellingen, opleidingen en een tanende architectuurkritiek; zonder de gewenste koppeling met het

landelijk, -regionaal of lokaal beleid, zonder de crossovers binnen de diverse ministeries en zonder 'governance' richting een dominanter wordende markt.

De meest prominente les die te leren is uit de rijke Nederlandse volkshuisvestingstraditie is dat deze was ingebed in een cultuur van bestuurlijke visie en regie, waarbij de ruimtelijke ordening de basis vormde voor een gelaagde en vervlochten keten met de nadruk op goed opdrachtgeverschap, van zowel overheid als markt. Architecten konden hun ontwerpexpertise in de sociale woningbouw laten landen. Inmiddels leven we in een globaal krachtenveld die een nieuwe invulling van de lessen uit het verleden vereisen.

Welke instrumenten heeft de Kamer om de Nederlandse architectuur een steviger positie te geven, zodat er niet alleen veel, maar ook mooi wordt gebouwd? Wat zou de Kamer moeten doen en wat laten?

De grote en complexe maatschappelijke opgaven zoals klimaatverandering, energietransitie, stikstof problematiek, circulaire economie, voedselzekerheid, gezondheid, bereikbaarheid, kennen allemaal een ruimtelijke consequentie en kunnen niet los worden gezien van voldoende, rechtvaardige en betaalbare (volks)huisvesting. Wonen staat niet op zichzelf. De voorwaarde voor een sociaal-inclusieve, klimaatbestendige stad en een rechtvaardige woningmarkt ligt besloten in het onderkennen en zich verhouden tot een verandert narratief. Voor beleid en architectuur ligt er een opgave in het toevoegen van ontwerpkracht en verbeelding aan deze verandering en deze te verbinden aan een (integrale) ruimtelijke ordening.

Als geen ander zijn ontwerpers in staat complexe vraagstukken te analyseren, en alternatieven te verbeelden om zo de noodzakelijke systemische veranderingen, transities of eigenlijk fundamentele transformaties, waar we maatschappelijk voor staan mede vorm te geven. Ontwerpers zijn over het algemeen intrinsiek gemotiveerd om de publieke zaak te dienen.

Faciliteer als overheid de bestuurlijke en culturele ruimte voor deze aanstaande transitie, om zo de collectieve slagkracht voor verander denken mogelijk te maken. Kennisontwikkeling, kennisdeling, samenwerking en ontwerp onderzoek zijn van fundamenteel belang voor het vormen van een collectieve logica, om voorbij de huidige gestapelde impasses te komen. Onderzoek en ondersteun juist die initiatieven, plekken en/ of platforms die een bijdrage leveren in het presenteren, agenderen en faciliteren van debat, reflectie en educatie - kortom de culturele ruimte waarin burgers worden betrokken in het gesprek over de (aanstaande) veranderingen in hun leefomgeving. Door beleid te voeren en instrumentarium te ontwikkelen, bijvoorbeeld met (progressieve) regelgeving die aanzet tot een cultuurverandering om gezamenlijk te komen tot een duurzaam en (circulair) economisch (groei)potentieel, sterke, inclusieve en gezonde steden en regio's en een toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied.

Nieuwe kansen, een nieuwe architectuurcultuur

Deze nieuwe cultuur vraagt om een nieuw narratief en nieuwe verbeeldingen. De maatschappij verandert, beleid en bouwen veranderen nog te langzaam mee. Streef als overheid naar een heldere, consistent regelgeving, voorbij de extractieve (fossiele) economie, toxische materialen, maak ruimte voor ontwerp onderzoek, stimuleer circulair bouwen en stuur op inclusiviteit om de teloorgang van sociale samenhang te keren.

Stimuleer technologische, gestandaardiseerde oplossingen maar koppel deze aan architectonische en ruimtelijke kwaliteit, om de ruimtelijke en maatschappelijke kwaliteit van zowel ons stedelijk als landelijk gebied te waarborgen ook voor de langere termijn. Het bestaande culturele netwerk van architectuurinstellingen en de wijze waarop dit netwerk de maatschappelijke uitdagingen kan verbinden aan lokale beleidsmakers, architecten, bestuurders, initiatiefnemers, bewoners, leerlingen biedt hiertoe een onmisbare schakel.

Bestuurlijke ambitie, experiment en lange adem

Alle volkshuisvesting is gerelateerd aan grondposities en grondpolitiek, daarmee is de ruimtelijke kwaliteit van onze bebouwde omgeving gekoppeld aan terugverdienmodellen, wat zijn weerslag kent in hoe, wat en waar met welke materialen en plattegronden gebouwd wordt. Wie naast kwantitatieve oplossingen ook op integrale kwaliteit (en borging) wil sturen, zal moeten sturen op goed en consistent opdrachtgeverschap dus sturing met de ontwikkelende partijen en samenwerken met de diverse partners die het betreft. De ontwikkelende partijen hebben op dit moment een machtspositie en de (financiële) kracht door hun grondposities. Zij bepalen voor een groot deel hoe we wonen en voor welke doelgroepen er wordt gebouwd. De overheid kan meer ruimte geven voor ontwerp en experiment – voorbijgaan aan dichtgetimmerde bureaucratie beleid – door het mede mogelijk maken dat burgers bijdragen aan de stad, geloof in de 'tijdelijke' oplossingen of testzone voor hitte en biodiversiteit te ontwikkelen. Het is aan de overheid om hier de regie terug te pakken, niet door tweespalt te drijven, maar door gelijkwaardig samen te werken aan een gezonde en rechtvaardige huisvesting: overheid, ontwerpers, burgers en ontwikkelende partijen (niet langer de lusten privatiseren en de lasten democratiseren). Het is een misvatting te denken dat er door sturing op architectuurcultuur meer woning zullen worden gebouwd. Het woonbeleid begint bij een samenhangend beleid, waaruit goed opdrachtgeverschap kan ontstaan en daarmee goed ontwerpen volgen.

Door te kiezen voor kennisopbouw en -deling, ontwerpend onderzoek en gedragen bestuurlijke ambities die samenkomen in experimentele programma's zou dit de ruimtelijke sector kunnen steunen in het agenderen, bediscussiëren en initiëren van onderwerpen en projecten die ruimtelijk Nederland vooruithelpen.

Het hernieuwde elan van de huidige Rijksprogramma's zoals Water en bodem sturend, Mooi NL en de Nationale Omgevingsvisie (NOVI), vragen om een bestuurlijke lange adem voor hun succesvolle implementatie. Het Rijk zal haar beleid moeten oriënteren op een langetermijnvisie gekoppeld aan praktische acties. De bestuurlijke ambitie en visie voor de toekomstige ontwikkeling van de leefomgeving in Nederland moet voorbij de politieke electorale arena gaan. Zeker op de elementen die we delen - lucht, water en land - is het meer dan ooit noodzakelijk om een integrale samenwerking tot stand te brengen, om samen de schouders eronder te zetten. Zoals ook is benoemd in de genoemde beleidsnota's.

Lessen van het Ministerie van Maak!

Een voorbeeld van het integraal denken en samenwerken is het Ministerie van Maak!, een cultureel initiatief van ZUS, MANN en IABR, waarbij honderd ontwerpers en experts hun collectieve kennis en verbeeldingskracht in hebben gezet om tot nieuwe ontwerpen voor Nederland te komen. Het hoofddoel was om verschillende maatschappelijke uitdagingen vanuit een ruimtelijke oplossing te benaderen, denk daarbij aan: de consequenties van

klimaatverandering, bodemdaling, de zeespiegelstijging, de stikstofproblematiek en de energietransitie. Heel concreet wil het Ministerie van Maak! op een verantwoorde manier werken aan de woningbouwopgave van 1 miljoen extra klimaatbestendige woningen. Daarnaast is het zaak oplossingen te vinden voor conflicterende regelgeving en de behoefte aan alternatieve samenlevings- en financieringsvormen. De lessen na analyse van alle inzendingen: 1/. denk in woonplekken in plaats van woningen, 2/. stimuleer natuur gedreven planning en bio-based bouwen, 3. de polder verandert: ontwikkel landschap, landbouw en woningbouw hand in hand, 4/. de grote opgave ligt niet in nieuwbouw maar in het verduurzamen van de bestaande stad en 5/. maak voorbeeld projecten en stel test locaties beschikbaar.

Kortom, het pleidooi is ruimte te faciliteren voor experiment, methoden te onderzoeken en te testen om de maatschappelijke systemische veranderingen zoals klimaatadaptatie, teloorgang van de biodiversiteit en energietransitie het hoofd te kunnen bieden. De bestaande culturele infrastructuur combineert een enorme kennis-, denk- en organisatiekracht, met het vermogen om zowel (inter)nationaal als lokaal het gesprek over de ruimtelijke opgave op verschillende niveaus te voeren. In de huidige context kan dit netwerk een waardevolle bijdrage leveren aan de ontwerpcultuur en -dialog in Nederland en in de Europese Unie, waarmee ook onze internationale positie wordt versterkt.

Saskia van Stein

Algemeen en artistieke Directeur International Architectuur Biënnale Rotterdam (IABR).

1 september 2023